

Zárójelentés

”Timing of life: Understanding the Consequences of Individualization for the Organisation of the life Course in Europe” (LIFETIMING) (NN 76648)

kutatásról¹

1. A kutatás célja, a magyar kutatási program helye a nemzetközi együttműködésben

A modern társadalmakban az egyének viselkedését, cselekvéseinek alapszerkezeteit megérteni szándékozó közelítésnek az egyének hagyományos osztály és- rétegekötöttségektől való megszabadulását, az egyén növekvő szabadságát tételezik fel. Ez nem jelenti azt, hogy az egyének mindentől (a környezetüktől) függetlenül cselekednének, csak azt, hogy viselkedésük egyre inkább az egyéni választásoktól/döntésektől függ. Az egyéni viselkedés megértésében egyre elterjedtebb az a megközelítésmód, amely a cselekvéseket az életpálya mentén értelmezi. Ugyan e közelítések az életpálya önálló strukturáló szerepét hangsúlyozzák, tisztában vannak azzal is, hogy a társadalmak strukturális makro-viszonyai illetve az adott társadalmakat „uraló” mentalitások, kulturális minták, mentális térképek kijelölik és folyamatosan újraszervezik a lehetséges életpálya-opciókat.

Az egyéni viselkedés életpálya mentén történő empirikus értelmezése alapvetően az objektív összefüggések (életesemények egymásutánisága, életpálya hármasszakaszolódása, a magatartások intergenerációs transzmissziója, stb.) feltárására korlátozódik. Így noha az elméleti közelítések (Elder et al. 2006, Hagestad–Neugarten 1986; Buchanan 1999) a mentális viszonyok, kulturális minták szerepét hangsúlyozzák, azok empirikus vizsgálatára ritkán, egy-egy ország esetében került sor (Liefbroer–Billari 2010). Az Európai Tudományos Alapnak (ESF) beadott kutatási terv éppen ezen hiányosság oldását célozta meg, amennyiben az életesemények időzítésének nemzetközi összehasonlító vizsgálatát a *mentális viszonyok, (a vélekedések, elvárások, értékelések, elképzelések)* („mentális térképek”/Hagestad/) területére kívánta koncentrálni.

¹ Irodalmi hivatkozásaink e zárójelentésben *nem teljeskörűek*. Hivatkozásaink során a nemzetközi szakirodalomból csak néhány kulcs-művet hivatkozunk, viszont a zárójelentés műfajából adódóan jelezzük hogy a vonatkozó elemzéseink, megállapításaink melyik megjelent, vagy kéziratban felellhető munkában található meg részletesen. Az említett művekben részletesen áttekintjük a releváns szakirodalmakat.

A tervezett összehasonlító elemzéseket az tette lehetővé és ígéretessé, hogy az ESS 2006-os harmadik hulláma változó moduljának pályázata során elnyertük annak a lehetőségét, hogy az ESS 3. kérdezési hulláma tartalmazza a „*Timing of Life*” kérdéssorozatot.²

Az ESF pályázat során a feladatokat három téma köré csoportosítottuk, ugyanakkor az elemzések során törekedtük a közösen kialakított elméleti közelítés (életpálya-kutatások) alkalmazására, illetve az adatgyűjtéshez adekvát módszertan (többszintű regressziós elemzés) használatára.

A három kutatási tematika:

- i) Az életpálya kulturális szegmentálódása (kutatásvezető: Spéder Zsolt, NKI)
- ii) Az életpálya szerepek kombinálására vonatkozó normák a modern társadalmakban (kutatásvezető: Aat Liefbroer, NIDI)
- iii) Az életpálya tervezése és a jövőorientáció (kutatásvezető: Gunhild Hagestaad, NOVA)

A hazai kutatási tevékenységek értelmezéséhez és értékeléséhez érdemes figyelembe venni a fenti együttműködés tematikáját, illetve szervezeti kereteit.

2. A kutatási tevékenység menete

A kutatás vezetője és a nemzetközi összehasonlítások összehangolója A.Liefbroer volt. A nemzetközi együttműködés keretében a résztvevő kutatásvezetők és munkatársak részvételével évente tartottunk kutatási műhelyeket. Ezen túl a munkatársak részünkről Murinkó Livia, részt tudtak venni a European Science Foundation által szervezett és finanszírozott módszertani képzéseken, illetve mindenki részt vett az ESF által szervezett berlini Zárókonferencián.

A hazai kutatási programban a kutatásvezető (Spéder Zsolt) és Murinkó Livia a teljes időszak alatt részt vett; más bevont fiatal kutatók (Tarján Gergely, Budai Fruzsina, Geambascu Réka) a tervezettekkel ellentétben csak egy-egy rövidebb időszakban tudtak a kutatásban részt venni.

3. Új módszertani elemzési eszköztár használata (többszintű regressziós elemzés)

² A „*Timing of life*” modul lekérdezésére F. Billari (Bocconi University, Olaszország), G. Hagestad (NOVA, Norvégia) A. Liefbroer (Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, Hollandia) Spéder Zsolt (NKI) pályázott (vö. Billari et al, 2006).

Az ESF az európai tudományos közösségben rövid idő alatt komoly elismertségre szert tett European Social Survey program elemzését azzal kívánta támogatni, hogy az ESF keretében folyó kutatások munkatársai, és más jelentkezők számára lehetővé tette a többszintű regressziós elemzések módszertanának „workshopok”-on keresztüli elsajátítását. Ez pályázatunk számára nagy jelentőséggel bírt, hiszen előzetes elképzeléseink szerint a mentális konstrukciónak makro-társadalmi szerveződése van. (Feltételeztük továbbá azt is, hogy ezek esetleg tágabb – jóléti rezsim szintű -, illetve szűkebb – társadalmi csoport-szintű – szerveződésekkel is rendelkeznek.) A többszintű elemzés különösen alkalmasnak ígérkezett a makro-társadalmi (országos) hatásának mérésére. (E várakozásunk azonban nem mindig teljesült.)

4. Fontosabb hazai részvétellel elkészült nemzetközi kutatási eredmények

a) Felnőtté válás: mérföldkövek és életkori határ(ok)

Megkérdőjelezhetetlen, hogy a felnőtté válás eseményei, illetve életszakasza kitüntetett helyet foglal el az életpálya-kutatásokban (Mayer 2005; Settersten 2006). A felnőtté válás kulcseseményei, így az iskolai életpálya befejeződése, az első (stabil) munkahely megszerzése, a szülői háztól való elköltözés, az első párkapcsolat, és a szülővé válás olyan események, amelyek a szociológiában, a demográfiában, a pszichológiában, a (munka)gazdaságtanban képezik alapvető kutatások tárgyát. Ahogy a bevezetőben már jeleztük, a jelen kutatási programban a *felnőtté válás mentális konstrukcióira*, azon belül az *életkorról és az említett kulcseseményekről* az európai népesség körében kialakult képre koncentráltunk.

A szakirodalmi áttekintésben azt vizsgáltuk, hogy az elméleti közelítések alapján a modern társadalmakban milyen kritériumok alapján minősülnek az érintettek felnőttnek. (Murinkó 2010, Spéder et al. 2012) Empirikus elemzésünkben pedig arra koncentráltunk, hogy a felnőtté válásról mennyire egységes kép uralkodik Európában, illetve mennyiben térnek el a fiúk és lányok felnőtté válásairól kialakult képzetek.

Noha az elméleti irodalom alapján megállapíthattuk, hogy a felnőtté válás kulcseseményeinek szerepe az elemzők döntő többsége szerint meggyengült, és helyét az individuális identifikációs folyamatok vették át (Shanann 2000), a fenti kulcseseményeknek, továbbá a jogi értelemben vett felnőtté válás (empirikus) kutatásának továbbra van létjogosultsága (Liefbroer– Billari 2010).

Empirikus elemzésünkben az ESS adatgyűjtés adottságainak megfelelően a fenti kulcsesemények és az életkor szerepének szubjektív tartalmaira korlátozódott. Elemzésünk során azt állapítottuk meg, hogy a kulcseseményeknek ugyanolyan jelentőséget tulajdonítunk, mind a fiúk, mind pedig a lányok felnőtté válásában. Vagyis nem beszélhetünk arról, hogy a megélhetéshez köthető eseményeket (munkavállalás) inkább a fiúk felnőtté válásában, a családformálódási eseményeket (párkapcsolat, gyermekvállalás) pedig inkább a lányok felnőtté válásában tűnik fontosabbnak. (Ezért beszélünk felnőtté válás „unisex”képéről.) A felnőtté válás kulcseseményeit tekintve azt látjuk, hogy az anyagi függetlenség/függetlenedés - fejeződjön ez ki az akár az első munkahely megszerzésének fontosságában, akár a szülői háztól való elköltözésben – minden országban kiemelkedő fontosságú.

A fenti kulcseseményeket tartalmazó mentális képekben ország-különbségeket is feltártunk. Két jól körülhatárolható „mintáról” beszélhetünk:

1) A *skandináv országokban* a szülői háztól való elköltözés fontossága emelhető ki. Minden északi országban ezt tekintik a felnőtté válás legfontosabb jegyének.

2) *Kelet-Európában* tovább él a felnőtté válás hagyományos képe. Mind a szülővé válásnak, mind az első tartós párkapcsolat kialakításának kiemelkedő szerepet tulajdonítanak. Meglepő, hogy ezen országokban nem mutatkozik lényegesen eltérő kép a nők és férfiak felnőtté válásáról, azaz nem találtunk lényegesen eltérő szerepkonstrukciókat. (vö. 1. táblázat).

Az elméleti megközelítések arra az eredményre jutottak, hogy az individualizálódás, illetve a felnőtté válás időszakának megnyúlásával a hagyományos felnőtté válás kulcsesemények veszítenek erejükből, és ezek szerepét talán az életkori „határidők” veszi át (Settersten 2006). Empirikus elemzésünkben választ kerestünk erre a kérdésre is, ám az „életkori határidő” változónk nem volt ideális.³ Regressziós elemzésünk alapján végül arra a következtetésre jutottunk, hogy van egyfajta „átváltás” a hagyományos mérföldkövek, illetve az életkori határok, mint felnőtté válás jelei prevalenciája között. A negatív kapcsolat a nőknél erősebbnek mutatkozott, mint a férfiak körében.

Összességében azt állapítottuk meg, hogy a felnőtté válásról kialakult kép nők és férfiak körében egyre kevesebb különbséget mutat, ugyanakkor azonosíthatóak egyes ország csoportok – skandináv országok, kelet-európai országok – amelyek felnőtté válásáról némileg eltérő „mentális térképpel” rendelkezünk.

³ Proxi változót alakítottunk ki abból a kérdésből, amely a felnőtté válás életkorát tudakolta. Dummy változónk azt mutatja, hogy a kérdezett tudott-e/válaszolt-e erre a kérdésre.

1. táblázat: A felnőtté válás két legfontosabbnak tulajdonított kulcsemények, férfiak és nők estében, országok szerint

	A nők körében		A férfiak körében	
	Legfontosabb	Második legfontosabb	Legfontosabb	Második legfontosabb
Dánia	Elköltözés	Szülő	Elköltözés	Szülő/Munkahely
Finnország	Elköltözés	Munkahely	Elköltözés	Munkahely
Norvégia	Elköltözés	Munkahely	Elköltözés	Munkahely
Svédorsz.	Elköltözés	Munkahely	Elköltözés	Munkahely
Egyesült Királyság	Munkahely	Elköltözés	Munkahely	Elköltözés
Írország	Munkahely	Elköltözés	Munkahely	Elköltözés
Ausztria	Munkahely /Elköltözés	Partner/ Szülőség	Munkahely	Elköltözés
Belgium	Munkahely	Elköltözés/ Szülőség	Munkahely	Elköltözés
Franciaország	Munkahely	Szülőség	Munkahely	Elköltözés
Hollandia	Elköltözés	Munkahely	Munkahely/ Elköltözés	Szülőség
Németország	Szülőség/Elköltözés	Munkahely	Munkahely	Elköltözés/ Szülőség
Svájc	Elköltözés	Munkahely	Munkahely	Elköltözés
Ciprus	Munkahely/Szülőség	Partner	Munkahely	Szülőség
Portugália	Szülőség	Munkahely/Partner	Szülőség	Munkahely
Spanyolország	Munkahely/Szülőség	Elköltözés	Munkahely	Elköltözés/ Szülőség
Lengyelország	Szülőség	Munkahely	Munkahely	Szülőség
Magyarország	Munkahely	Partner/Szülőség	Munkahely	Elköltözés
Szlovénia	Munkahely	Szülőség	Munkahely	Elköltözés
Szlovákia	Munkahely	Szülőség	Munkahely	Elköltözés/ Partner/Szülőség
Észtország	Munkahely	Elköltözés/Szülőség	Munkahely	Elköltözés
Lettország	Szülőség	Munkahely/Partner	Munkahely	Szülőség
Bulgária	Szülőség	Munkahely	Munkahely	Szülőség
Románia	Munkahely/Szülőség	Partner	Munkahely	Szülőség
Oroszország	Szülőség	Partner	Szülőség	Munkahely/Partner
Ukrajna	Szülőség	Munkahely	Szülőség	Munkahely/Partner
Teljes minta	Munkahely	Szülőség	Munkahely	Elköltözés

Megj.: A rangsorolást az adott kulcseményt a felnőtté válás szempontjából fontosnak és nagyon fontosnak tartók együttes részaránya alapján végeztük el. Ha két kulcseményt fontosnak tartók között alig volt eltérés, azokat egymástól “/” jellel választottuk el. Az országokat területi elhelyezkedésük alapján csoportosítottuk.

Forrás: Spéder et al, 2012.

b) A gyermekvállalás (végső) határai

Akkor, amikor a gyermekvállalást az európai országok többségében, a volt szocialista országok mindegyikében és Magyarországon pedig különösképpen a *halasztás és a halogatás* jellemzi, kulcskérdés annak kutatása, hogy a „mentális térképeinken” a nők gyermekvállalásának van-e társadalmilag definiált (végső) életkori határa (korlátja). Amennyiben igen, akkor mi ez az életkorhatár, továbbá ez a szubjektív határt mennyiben

befolyásolja a gyermekvállalás jelenleg ismert „biológiai határa”, és végül, hogy ennek milyen következménye van a nők gyermekvállalására.

Az ESS adatokon alapuló 23 európai országot összehasonlító elemzésünk (Billari et al 2010) egyértelműen megmutatta, hogy az európai népesség elképzeléseiben létezik ilyen (végső) határ, ám azt az érintettek egyértelműen korábbi életkorra teszik, mint a nők gyermekvállalási képességeinek biológiai határa. Ennek lényegében korlátozó szerepe lehet a gyermekvállalási magatartásban és hozzájárulhat az európai termékenység alacsony színvonalában. Amennyiben ui. a gyermekvállalási magatartást tudatos döntésnek tekintjük, feltételezhetjük, hogy az adott életkort elhagyó érintettek magukat már „túl öregnek” tartják ahhoz, hogy (esetleges, korábbi) gyermekvállalási terveiket megvalósítsák.

Négy európai országra vonatkozó, longitudinális elemzéseinkben (Kapitány–Spéder 2012) a (végső) korhatár szerepét a gyermekvállalási szándékok megvalósulására expliciten is megvizsgáltuk.⁴ Egymással versengő alternatív hipotézist dolgoztunk ki az életkori határ szerepével kapcsolatban.

- I) A „*társadalmi korhatár*” hipotézisben azt feltételeztük, hogy minél idősebb valaki, annál inkább érzi, hogy egyre kevesebb ideje maradt a gyermekvállalási terve megvalósítására, ezért egyre kevésbé halogatja a gyermekvállalást. (Azaz az idősebbek nagyobb eséllyel váltják be terveiket, mint a fiatalok, akik számára több idő van még halsztásra.)
- II) A „*biológiai óra*” hipotézis azt feltételezi, hogy a nők életkorának növekedésével romlik termőképességük, és ez akadályozza a gyermekvállalási szándékok megvalósítását. Így noha az idősebbeknek kevesebb „idő maradt” a gyermekvállalási szándékaik megvalósítására, mégis sikertelenebbek, mint a fiatalok, mert a gyermekvállalás megvalósítását a termőképesség romlása akadályozza.

Többváltozós eredményeink alapján azt állapíthattuk meg, hogy az életkornak a gyermekvállalási szándékok megvalósításában mind a négy országban (NL, CH, HU, BU) szignifikáns szerepe van, és az eredmények a „biológiai óra” feltételezett hatásmechanizmusának működését erősítették meg.

⁴ A gyermekvállalási szándékok megvalósulásának vizsgálata az EU által az FP-7 keretében finanszírozott REPRO kutatásban folyt, ám az életkori határa vonatkozó alternatív hipotézisük a LIFETIMING projekt keretében alakult ki.

c) Középkorúság: fogalmak és magyarázatok

Noha a „középkorúság” fogalmát a mindennapokban folyamatosan használjuk, annak kezdete, hossza és vége, ha egyáltalán meghatározható, nem kézenfekvő. Ez főképpen abban gyökerezik, hogy a középkorúság határai nehezen köthetőek életeseményekhez és/vagy olyan életszakaszhoz, amely szerepváltozásokhoz köthető. Noha vannak olyan jelenségek (a gyermekvállalás lezáródása, a menopauza időszaka, a gyermekek felnövekedése, karrierstátuszok elérése, stb.), amely (jól) köthetőek a középkorúsághoz, de annak meghatározásában a relációs jelleg, a „fiatal felnőtt” és az „időskor” közé való „beékelődése” legalább ilyen fontosnak tűnik. A releváns szakirodalmat felölelő áttekintésünkben, illetve az ESS adatainak elemzése során a középkorúság fogalmának és lakosságban kialakult képének megértésére törekedtünk (Murinkó–Spéder 2012).

Adataink szerint a középkorúvá válás életkorát a kérdezettek a 38 és 49 év közötti sávba „helyezik el”, és a 40. életév a legjellemzőbb (módusz) életkor. A nők és a férfiak felnőtté válásának elképzelt életkora között is kb. két év különbség van; a nők az elképzések szerint korábban válnak középkorúvá, mint a férfiak. (Másképpen: éppen együtt lesznek, hiszen a párkapcsolatban együtt élők életkorának átlagos eltérése kb. 2 évre tehető.)

Az egyes országokat jellemző objektív (várható élettartam, az első gyermek születésének átlagos életkora, a nyugdíjba lépés átlagos életkora) és szubjektív (a gyermekvállalás, nyugdíjba lépés ideális életkora, az időssé válás életkora) változókat elemezve azt kapjuk, hogy a szubjektív változók erőteljesebben befolyásolják a függő változónkat. Ez megítélésünk szerint a középkorúság mentális konstrukciójára utal, mégpedig egy olyan konstrukcióra, amely az életpálya kulturális szakaszolása alapján jön létre. Arra utal, hogy az életpálya-szakaszolásnak van(nak) (országspecifikus) mentális térkép(ei).

A csoportszintű társadalmi tényezők hatásmechanizmusának vizsgálata sok hasonlóságot mutat az amerikai vizsgálatok eredményeivel (Toothman-Barrett 2011). Az életkor növekedésével „hátrább toljuk” az egészségi állapot romlásával „előrébb hozzuk” a középkorúvá válás korhatárát. Az alacsony iskolai végzettségűek korábbi életkorra teszik a középkorúvá válást, mint közép, illetve magas végzettségűek. A vártnak megfelelő a családi állapot hatása: minden egyebet kontrolálva a gyermek megszületésének, illetve az unoka születésének „megtapasztalása” előrébb hozza a középkorúvá válás becsült életkorát.

Ahogy már említettük, nemek szerinti „2-éves-eltérés” a középkorúvá válást éppúgy jellemzi, mint a felnőtté válást. A nők korábbi életkorban válnak középkorúvá, és ezért inkább a férfi válaszadók véleményei a „felelősek”.

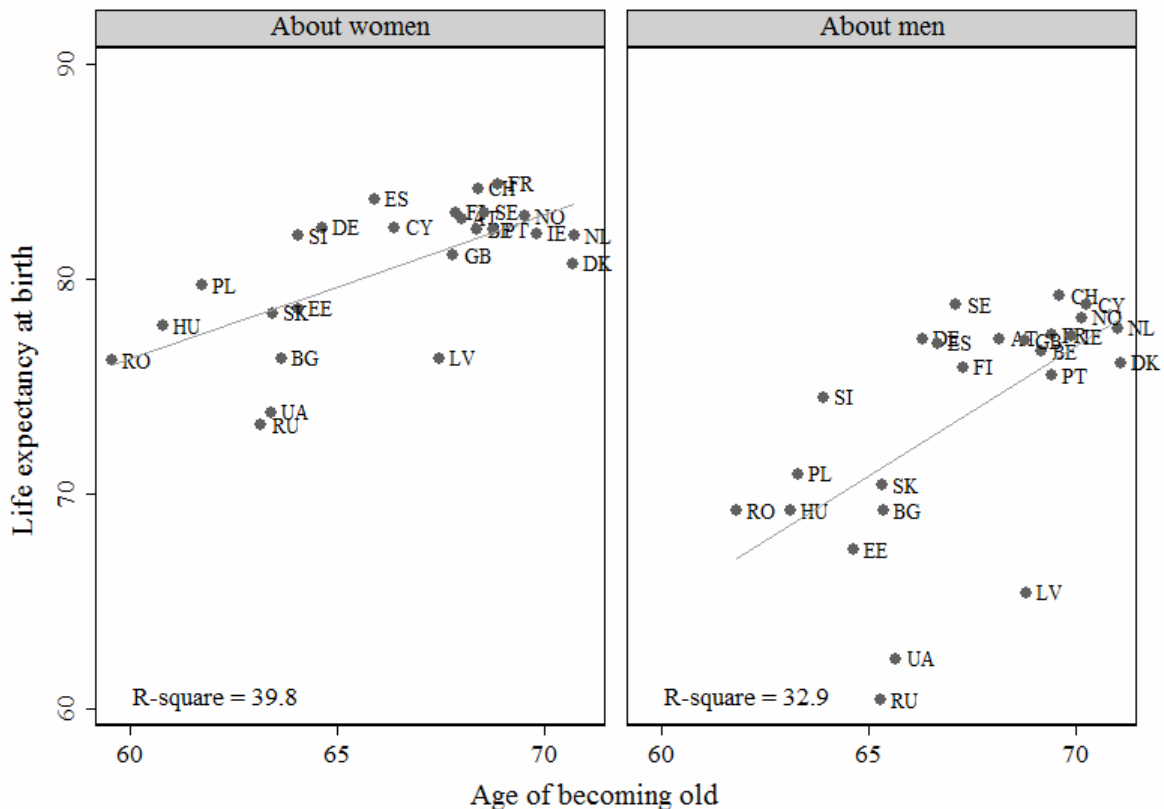
d) A nyugdíjba lépés és az időssé válás (ideális) életkora

Társadalomtudományi közhely, hogy az európai társadalmak és azon belül a magyar társadalom egyik alapvető folyamata az idősödés. Bárhol is húzzuk meg az időssé válás határvonalát, az a társadalom öregedését semmiképpen nem kérdőjelezi meg, ám eltérő képet fest az öregedés mértékéről. (Bálint–Spéder 2012). A demográfiai jelenleg a 65. életkort tartja az időskor határának, ám kísérletek vannak e korhatár újraértelmezésére (Skribbek et al. 2012). E kérdéskörrel két – eddig még meg nem jelent – elemzésben is foglalkozunk.

Az egyik kéziratos tanulmányunkban (Spéder–Murinkó 2012) központi célunk annak megértése, hogy milyen ország- és csoport specifikus tényezők befolyásolják, hogy az egyének hol húzzák meg az időssé válás korhatárát. Ezen elemzésben azt feltételeztük, hogy az időskorba való lépés életkorának meghatározódásában az adott országot jellemző várható élettartam, a nyugdíjba vonulás átlagos életkora, és más az életpályára vonatkozó elképzelések (a „mentális térkép” különböző jellemzői) illetve számtalan csoport specifikus tényező (életkor, gazdasági aktivitás, családi állapot stb.) befolyásol. Eltérő hipotéziseket fogalmaztunk meg nőkről és férfiakra, és arról hogy ebben milyen szerepe van annak, hogy a válaszadók nők vagy férfiak.

Az elemzések számtalan érdekes összefüggésre hívták fel a figyelmet. Az ország-specifikus hatások közül azt érdemes kiemelni, hogy a magasabb várható élettartam a várakozásoknak megfelelően növeli az időskorba való belépés feltételezett korhatárát, az egyes országokra jellemző átlagos nyugdíjba lépési életkor viszont nincsen szignifikáns hatással az elképzelésekre. A mentális térkép „működésére” utal, hogy az egyéni vélekedést szignifikánsan befolyásolja, hogy az adott országban mit tekintünk a középkorúvá válás életkori határának.

1. ábra: Az időskorba lépés átlagos életkora és a várható élettartam, nők és férfiak körében, 2006

Forrás: Spéder, Murinkó 2012.

A csoportspecifikus változók azt mutatják, hogy ahogy idősödünk, úgy „toljuk magunk előtt” az időssé válás életkori határát, hogy az alacsony végzettségűek, a városiak és az unokával rendelkezők (a férfiak esetében) korábbi életkorra teszik az időssé válás életkori határát. A szubjektív tényezők is egyértelmű hatással vannak: az egészségi problémák és a magányosság érzékelése csökkentik, az étellel való elégedettség pedig növeli az időssé válás becsült életkorát. Tudjuk, hogy az időssé válás életkorát a férfiak esetében magasabb életkorra tesszük, mint a nők esetében. Ezen vélekedés kialakulásában is a férfiaknak van kulcsszerepe, a nők ugyanis többé-kevésbé ugyanarra az életkorra teszik a férfiak és a nők időssé válásának életkorát.

2. táblázat: Az időssé válás becsült életkorát befolyásoló csoportszintű tényezők, a többszintű elemzés individuális szintű eredményei, nemek szerint

	Nőkről		Férfiakról	
	b	(p)	b	(p)
Nő (ref.: férfi)	3.095	(0.000)	1.345	(0.000)
Életkor (évek száma)	0.139	(0.000)	0.138	(0.000)
Életkor ²	-0.001	(0.000)	-0.001	(0.000)
Alapfokú iskolai végz. (ref.: középfok)	-0.567	(0.000)	-0.583	(0.000)
Felsőfokú iskolai végzettség	0.314	(0.039)	0.143	(0.318)
Városi	-0.254	(0.035)	-0.521	(0.000)
Házastárssal/partnerrel él	0.022	(0.873)	0.564	(0.000)
Gyermeke van, nincs unokája (ref.: gyermektelen)	0.089	(0.607)	-0.294	(0.068)
Gyermeke van, van unokája	-0.316	(0.146)	-0.791	(0.000)
Szülővel élő felnőtt gyermek	0.377	(0.050)	0.598	(0.001)
Nyugdíjas (ref.: dolgozik)	-0.013	(0.952)	0.220	(0.293)
Más inaktív	0.116	(0.451)	-0.105	(0.476)
Szubjektív egészségi állapot	-0.314	(0.000)	-0.552	(0.000)
Elégedettség az élettel	0.185	(0.000)	0.120	(0.000)
Magányosság	-0.494	(0.000)	-0.266	(0.000)
Konstans	65.335	(0.000)	67.403	(0.000)
Cross-country variance	8.023		5.921	
Within-country variance	63.537		55.827	
Log likelihood	-71105.9		-69181.5	
N	20330		20153	

Forrás: Spéder, Murinkó, 2012.

Egy másik tanulmányban az életkor harmadik szakaszának határvonalait társadalmpolitikai szempontból kutattuk, amikor a nyugdíjassá válás ideális életkorát elemeztük (Aassve et al. 2009).

Ezen elemzésben is többszintű módszertant használtunk. Az elemzés kulskérdése, hogy a nyugdíjba lépés preferenciáit – ami minden nyugdíjrendszeren való változtatásnak egyik keretfeltételét adja – az egyéni- és csoportszintű tényezőkön túl mennyiben befolyásolja az adott országra jellemző várható élettartama, a gazdasági fejlettség (GDP), illetve a makro társadalom egyéb jellemzői (nyugdíjasok részaránya, a képzettség általános szintje, a munkanélküliség átlagos rátája). Ezen elemzések során a korábbiakban említett csoportszintű változók is szerepeltek. (Erről részletesebben lásd táblázatunkat.) E kutatás során több érvényességi elemzést is elvégeztünk, illetve becsléseket végeztünk arra, hogy egyes országok esetében milyen várható élettartam, illetve egy főre jutó GDP emelkedésre lenne szükség ahhoz, hogy a nyugdíjba lépés ideális életkorát az Európában legmagasabb „norvég-szintre” emeljük.

Kiindulópontként érdemes aláhúzni, hogy a kérdezettek az adott országokat jellemző átlagos nyugdíjba lépési életkornál *hamarabb* szeretnék nyugdíjassá válni. Másrészt azt is ki kell emelni, hogy a magasabb várható élettartam és gazdasági fejlettség mellett az emberek „hajlandónak mutatkoznak” tovább dolgozni, a munkaerőpiacon tovább bent maradni. Ez olvasható ki azon eredményből, hogy mind a várható élettartam, mind a GDP szintje erőteljesen és pozitívan befolyásolja a nyugdíjba lépés ideális életkorát. (Mind az egyik, mind a másik változó az országok közötti heterogenitás közel felét „magyarázza”). A két tényezőt összehasonlítva a GDP hatása tűnik erőteljesebbnek.

Az elemzésben a függő változókat tekintve párhuzamosan egyéb modelleket is megvizsgáltunk (vö: Aassve et al 2009.) Az eredmények a hasonló irányba mutatnak, ugyanakkor némi különbségeket is fellelhetünk mind az ország-specifikus változókat, mind a csoport specifikus változókat tekintve.

3. táblázat: A nyugdíjba lépés, az időssé válás, a munkavállalás felső és a nyugdíjba vonulás alsó korhatárának becsült életkorát befolyásoló csoportszintű és országos szintű tényezők, a többszintű elemzés individuális és országos szintű eredményei

Magyarázó változók	Függő változók			
	Nyugdíjba lépés ideális életkora	Időssé válás átlagos életkora	Munkavállalás felső életkor-határa	Nyugdíjba vonulás alsó korhatára
<i>Individuális változók</i>				
Életkor	Fiatal	Idős	Idős	Idős
életkor ²				
nő	férfi	Nő	Férfi	NS
iskolai végzettség	++	++	++	++
szak. tag	-	-	-	NS
boldog	NS	Pozitív	Pozitív	NS
dolgozik	Negatív	NS	NS	Negatív
nyugdíjas	Negatív	NS	Negatív	Negatív
beteg	Negatív	NS	Negatív	Negatív
munkanélküli	Negatív	NS	NS	Negatív
htb.	Negatív	NS	Negatív	Negatív
takarít	NS	NS	NS	Negatív
tud majd	Negatív	Negatív	Negatív	NS
bizalom	Pozitív	Pozitív	Pozitív	Pozitív
társ. kapcs.	Pozitív	Pozitív	Pozitív	Pozitív
aggodalom	Pozitív	Pozitív	Pozitív	pozitív
<i>Ország-jellemzők</i>				
Várható életkor	Pozitív	Pozitív	NS	NS
GDP	Pozitív	Pozitív	Pozitív	pozitív
Nyugdíjasok aránya	NS	NS	NS	NS
Átlagos képzettség	NS	NS	NS	NS
Munkanélküliség	Negatív	Negatív	NS	NS

Forrás: Aassve et al. 2009.

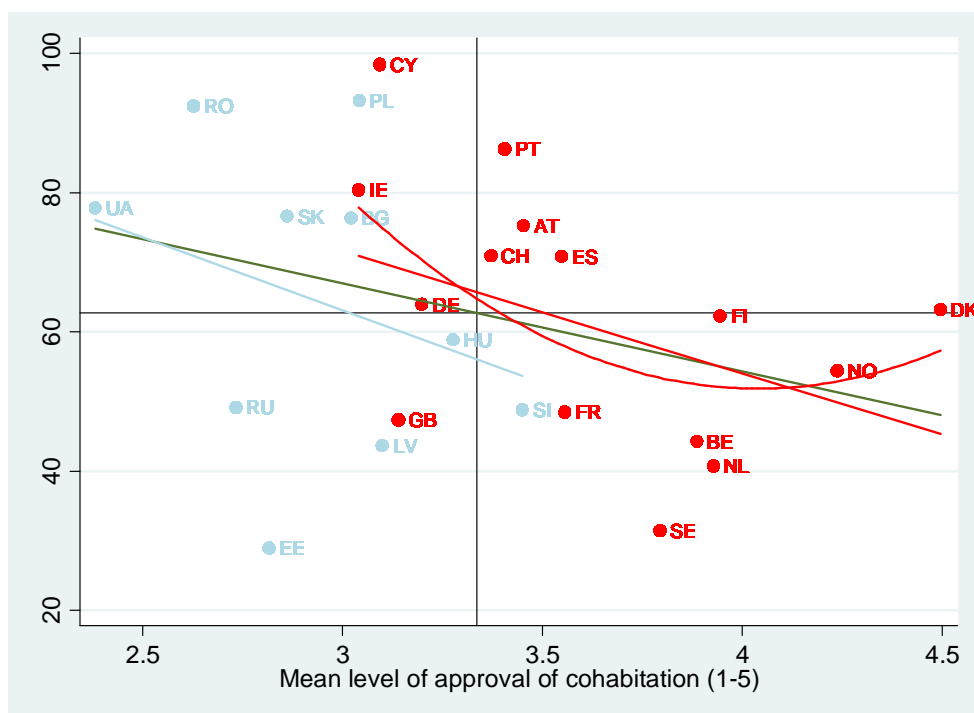
e) Az élettársi kapcsolatok elfogadottsága európai összehasonlításban

A kutatási program időszakában elsajátított új módszertan – többszintű regressziós elemzési technika –, illetve az ESS 3. hullámának adatai lehetőséget teremtettek, a kutatási tervünkben expliciten nem megnevezett, de korábbi kutatásainkhoz szervesen kapcsolódó elemzések elvégzését. Az élettársi kapcsolatokra vonatkozó attitűdök (megengedés vagy elvetés) európai mintázatait kívántuk feltárni (Murinkó–Spéder 2010). E téma szorosan kapcsolódik a „mentális térkép” koncepciójához, azon belül a párkapcsolatokra vonatkozó attitűdrendszerhez, de nem illeszthető közvetlenül az életpálya kutatáshoz. Közvetetten persze igen, hiszen az első párkapcsolat, az arról alkotott kép szorosan kapcsolódik a felnőtté válás egyik kulcseményéhez (első tartós kapcsolat); de mégis, itt ennél általánosabb kérdéskörrel, a párkapcsolatokról általában véve beszélünk.

Az élettársi kapcsolatokról kialakult kép megengedő illetve elítélő voltára a társadalmi kontextust illetően (ország-változók) három hipotézist alakítottunk ki, és számtalan feltételezést fogalmaztunk meg a csoport-tényezők szerepét illetően. Az élettársi kapcsolatok elterjedtségét („második demográfiai átmenet”), a munkanélküliségtől való általános félelemet („globalizáció, bizonytalanság”) és az általános vallásosságot („szekularizáció”) mint társadalmi kontextusokat összehasonlítva megállapíthattuk, hogy a vallásosság bír a leghatározottabb magyarázó erővel. Ábránk a vallásosság és az élettársi kapcsolatok elfogadottságának társadalmi (ország-) szintű kapcsolatát mutatja.

2. ábra

Relationship between approval of cohabitation and level of religiosity

R^2 (all countries) = 7.5%

R^2 (post-communist countries) = 2.0%

R^2 (non-post-communist countries, linear) = 16.7%

R^2 (non-post-communist countries, quadratic) = 15.1%

Lényeges és többnyire a vártak megfelelő kapcsolatát találtunk az élettársi kapcsolat egyéni szintű elfogadottsága és a különböző társadalmi ismérvek között. Az objektív társadalmi jellemzőket tekintve a fiatalok, a magasabb végzettséggel rendelkezők és a városban élők „megengedőbben” tekintenek az élettársi kapcsolatra. Az értékorientációkat tekintve a nem vallásosakra és a baloldali elköteleződéssel rendelkezőkre igaz ugyanez. Végül, a egyes életpálya-események („kulcsesemények”) megélése is nyomott hagy az egyének attitűdjén: akik csak házasságban éltek vagy élnek azok negatívan, akik pedig csak élettársi kapcsolattal rendelkeztek, az átlagnál pozitívabban ítélik meg az élettársi kapcsolatot (nincsen tehát kognitív disszonancia). A válási „tapasztalat” is elfogadóbbá tesz.

5. Hazai kutatások

A kutatásban végig részt vevő tudományos munkatárs, Murinkó Livia önálló munkáival gazdagította ismereteinket a magyar népesség felnőtté válásáról, illetve a hazai népesség felnőtté válásáról kialakult képéről.

Az ESS magyarországi adatfelvételében lehetőség volt további, a felnőtté válás szempontjából lényeges *pszichológiai tényezők* vizsgálatára is⁵. A magyar kérdőívben a felnőtttséghez fontosnak tekintett szempontok vizsgálatakor a korábbiakban említett kulcsesemények mellett az önállóságot jelentő *egyéni készségek, belső jellemzők* – mint például „cselekedetekért való felelősség”, „szabad döntéshozatal”, stb.–, vizsgálatára is lehetőség nyílt (vö. Murinkó 2010). Továbbá explicit kérdés szerepel a jogi értelemben vett felnőtté válási életkor elérésének fontosságára. Az elemzéseket követően Murinkó azt a következtetést vonta le, hogy a felnőtttség megítélése szempontjai közül a kérdezettek számára „... a cselekedetekért való felelősségvállalás és a szabad döntéshozatal bizonyult a legfontosabbnak” (in. p. 32.). A kulcsesemények közül a tanulmányok befejezése, a jogi értelemben vett nagykorúság, az első munkahely megszerzése és a szülőktől való anyagi függetlenség azok a tényezők, amelyet a kérdezettek a felnőtttséghez elengedhetetlennek tartanak. A számtalan további eredmény közül a kutatási program szempontjából annak van nagy jelentősége, hogy a többváltozós elemzések eredményi alapján el kellett vetni azt a feltételezést, hogy a társadalmi csoportok eltérően vélekednek a felnőtté válásról, ami indirekt módon a „mentális térképek” társadalmi szintű meglétére utal. „A vélemények homogenitás arra utal: létezik a társadalomban egy kollektív térkép arról, hogy mit jelent felnőtté válni.” (in. 33. old.)

Murinkó Lívia a projekt időszaka alatt a projekt tematikájához szorosan kapcsolódó PhD dolgozatán is aktívan dolgozott, aminek eredményeként az „*Első elköltözés a szülői házból a felnőtté válás kontextusában Magyarországon*” című dolgozat a Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori iskolájában beadásra került. A dolgozat tárgya a fiatal felnőttkor egy fontos életeseménye, a szülői ház elhagyása és az önálló háztartás kialakítása. Vizsgálja, hogy az elköltözést a nők és a férfiak mikorra időzítik, és hogy ez az elmúlt évtizedekben hogyan változott. Külön hangsúlyt fektet az elköltözés és a párkapcsolati életút összefüggésére, mert az elköltözés gyakran a házasság- vagy élettársasággal való összeköltözést is jelenti. Elemzi továbbá, hogy a gyermekkori családi háttér hogyan hat az önálló háztartás kialakításának időzítésére: a forráserősek költöznek-e el hamarabb, vagy épp ellenkezőleg, ők maradnak tovább a szülői házban. A hazai mintázatot nemzetközi perspektívában értelmezi. Az elköltözés objektív viszonyinak megértéséhez felhasználja az elköltözéssel és általában véve a felnőtté válással kapcsolatos szubjektív véleményeket, attitűdöket és életkori normákat ismertető irodalmakat és kutatási eredményeket is.

⁵ Ezért köszönettel tartozunk Füstös Lászlónak MTA Szociológiai Kutató Intézet, aki a kutatás hazai vezetője.

6. Publikációs tevékenység

A publikációs tevékenység, hasonlóan más kutatásokhoz, a kutatási program befejezésével *nem fejeződött be*. Egyes munkáig jelenleg is elbírálás alatt vannak, illetve beadásra készülnek.

A következő két évben még két elemzést kívánunk cikként/könyvfejezetként angol nyelven megjelentetni (Murinkó–Spéder 2010, Spéder–Murinkó 2012). Továbbá 2013-ban az *NKI Kutatási Jelentések* sorozatában kutatási eredményeinket magyar nyelven is meg fogjuk jelentetni. Murinkó Livia NKI-ban készülő, és a nemzetközi együttműködésből profitáló PhD dolgozatát, a sikeres megvédést követően, szintén az NKI Kutatási Jelentések sorozatában (2014) tervezzük megjelentetni.

7. Eltérések a tervezett és tényleges kutatási programban

Szakmailag igen komoly előnyöket jelentett, hogy a hazai kutatási tevékenység nemzetközi együttműködésbe tudott integrálódni. A partnerek kutatási tevékenysége, munkáiknak időzítése, illetve a tematikai módosulások nyilván nem hagyták érintetlenül a hazai kutatásokat sem. A nemzetközi együttműködésben való részvétel indokolja, hogy a kutatás meghosszabbítását kértük. A publikációs tevékenység is többnyire nemzetközi együttműködésben folyt és folyik, a célunk a kutatási eredménynek angol nyelvű folyóiratokban való közlése, aminek időszükséglete a tervezettnél sokkal hosszabb volt, illetve jelenleg is tart. A tervezett kutatási tevékenységtől való eltérés tehát leginkább a nemzetközi együttműködés illetve az angol nyelvű publikációk időszükségletének alulbecsléséből adódik.

Nem volt előre tervezve a REPRO ill. a LIFTIMING projektek elemzésinek összekapcsolása. A LIFTIMING kutatás e szerinti módosulása, megítélésünk szerint a kutatási tevékenység folyamatának természetes következménye.

Irodalom

- Arnett, Jeffrey Jensen (1998): Learning to Stand Alone: The Contemporary American Transition to Adulthood in Cultural and Historical Context. *Human Development*, 41, 295–315.
- Arnett, Jeffrey Jensen (2000): Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
- Aassve, Arnstein–Ruggeri, Cristina–Spéder, Zsolt (2009): Life expectancy, economic prosperity and retirement Preferences. Dondena Working Papers. Carlo F. Dondena Centre for Research on Social Dynamics, Bocconi University Milan, p. 24.
<http://www.dondena.unibocconi.it>
- Bálint Lajos–Spéder Zsolt (2012): Öregedés. Őri.–Spéder, szerk., *Demográfiai Portré 2012*, Budapest: KSH NKI 89–102.
- Billari, Francesco C.–Chris Wilson (2001): Convergence towards Diversity? Cohort Dynamics in the Transition to Adulthood in Contemporary Western Europe. *MPIDR Working Paper 2001–039*.
- Brückner, Hannah–Mayer, Karl Ulrich (2005): The Destandardization of the Life Course: What it Might Mean? And if it Means Anything, Weather it Actually Took Place? In: R. Macmillan (ed.): *Structure of the Life Course: Standardized? Individualized? Differentiated?* Series Advances in Life Course Research Vol. 9, Amsterdam: Elsevier, 27–53.
- Buchmann, Marlis (1989). *The script of life in modern society: Entry into adulthood in a changing world*. Chicago: University of Chicago Press.
- Elder, Glen H.–Kirkpatrick Johnson, Monica; Crosnoe, Robert (2006): The Emergence and Development of Life Course Theory. In: Mortimer, Jeylan T.–Shanahan, Michael J. (eds.): *Handbook of the Life Course*. New York: Springer, 3–19.
- Kapitány, Balázs–Spéder, Zsolt (2012): Success and failure in the realisation of childbearing intentions. Comparing influencing factors in four European countries. *Population*, accepted, forthcoming.
- Kohli, Martin (2007): The Institutionalization of the Life Course: Looking Back to Look Ahead. *Research in Human Development*, 4(3-4), 253–271.
- Liefbroer, A. C. and F. C. Billari, 2010. Bringing norms back in: a theoretical and empirical discussion of their importance for understanding demographic behaviour. *Population, Space and Place*, 16: 287–305.
- Mayer, Karl Ulrich (2001): The Paradox of Global Social Change and National Path Dependencies: Life Course Patterns in Advanced Societies. In: Alison E. Woodward–Martin Kohli (eds.): *Inclusions and Exclusions in European Societies*. London: Routledge, 89–110.
- Mayer, Karl Ulrich (2005): Übergänge ins Erwachsenenalter. Neure Entwicklungen zu den Geburtsjahrgängen 1964 und 1971 auf der Grundlage von Befunden der deutschen Lebensverlaufstudie. Bamberg: ifb-Materialien 7.
- Murinkó Livia (2010): Mitől lesz valaki felnőtt? A családi szerepek és az önállóvá válás szerepe a felnőtté válás megítélésében Magyarországon. [What Makes Someone Adult? The Role of Family Roles and Independence in Views about Adulthood in Hungary.] *Demográfia* 1, 7–37.
- Murinkó Livia (2012/2013): Első elköltözés a szülői házból a felnőtté válás kontextusában Magyarországon, PhD disszertáció

- Murinkó, Lívía –Spéder, Zsolt (2010): Views on Non-Marital Cohabitation in Europe. Kézirat p. 30
- Murinkó, Lívía –Spéder, Zsolt (2012) Middle Age(s): The Perception of Middle Age in a European Context, kézirat
- Hagestad, Gunhild– Bernice Neugarten (1985). Age and the life course. Pp. 46-61 in *Handbook of aging and the social sciences*, 2nd edition, edited by R.H. Binstock & E. Shanas. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Settersten, Richard A. (2006): Age Structuring and the Rhythm of the Life Course. In: Jeylan T. Mortimer–Michael J. Shanahan (eds.): *Handbook of the Life Course*. New York: Springer, 81–98.
- Settersten, Richard A.–Gunhild O. Hagestad (1996a): What’s the Latest? Cultural Age Deadlines for Family Transitions. *The Gerontologist*, 36(2), 178–188.
- Settersten, Richard A.–Gunhild O. Hagestad (1996b): What’s the Latest? Cultural Age Deadlines for Educational and Work Transitions. *The Gerontologist*, 36(5), 602–613.
- Settersten, Richard A.–Mayer, Karl Ulrich (1997): The Measurement of Age, Age Structuring, and the Life Course. *Annual Review of Sociology*, 23, 233–261.
- Shanahan, Michael J. (2000): Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspective. *Annual Review of Sociology*, 26, 667–692.
- Skribekk, Veggard–Loichinger, Elke–Webber, Daniella (2012): Variation in cognitive functioning as a refined approach to comparing aging across countries. *PNAS* January 17, p. 770–777.
- Spéder, Zsolt–Kapitány, Balázs (2012): Realising Birth Intentions in European Comparison – Understanding the Post-Communist Fertility Transition. Working Papers of Population, Policy and Welfare, Budapest: HCSO Demographic Research Institute, No. 15. p. 36.
- Spéder, Zsolt–Kapitány, Balázs 2012/2013. Universal and specific influences on the link between fertility intentions and behavioural outcomes: Lessons from a European comparative study. Accepted chapter in the book Philipov, D. A. Liefbroer, J. Klobas, eds. *Reproductive Decision-making in Micro-Macro Perspective*, forthcoming, Springer, P. 40.
- Spéder, Zsolt–Murinkó, Lívía (2012): Drawing the Line of Old Age: Determinants of the Perception of Becoming Old, kézirat
- Spéder, Zsolt –Murinkó, Lívía–Settersten, Richard A. (2012): Are Conceptions of Adulthood Universal and Unisex? Ages and Social Markers in 25 European Countries (re-submitted to Social Forces), p. 24
- Toothman, Erica L. – Anne E. Barrett (2011): Mapping midlife: An examination of social factors shaping conceptions of the timing of middle age. *Advances in Life Course Research*. Vol. 16. issue. 3. p. 99-111.
- Vaskovics László (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 4.